

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА
ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ІМЕНІ М.С.ГРУШЕВСЬКОГО

На правах рукопису

Капраль Мирон Миколайович

**ФІНАНСОВІ КНИГИ ЛЬВОВА ДРУГОЇ ЧВЕРТІ XVI СТ.
ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ
ДЕМОГРАФІЇ ТА СОЦІОТОПОГРАФІЇ**

07.00.06. - Історіографія, джерелознавство та
спеціальні історичні дисципліни

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ, 1996

00739483 (Y)

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Львівському
Інституті української археології та джерелознавства
ім. М.С.Грушевського НАН України

Науковий керівник — доктор історичних наук
Дашкевич Ярослав Романович

Офіційні опоненти — доктор історичних наук
Мацюк Орест Ярославович
— кандидат історичних наук
Ричка Володимир Михайлович

Провідна організація — Інститут українознавства
імені І.П.Крип'якевича НАН України

Захист відбудеться 30 травня 1996 р. об 11.00 годині на засіданні
Спеціалізованої вченої ради Д 01.43.01. по захисту дисертацій в
Інституті української археології та джерелознавства імені
М.С.Грушевського НАН України (254050 Київ, вул. Пугачова 12/2).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту
української археології та джерелознавства ім. М.С.Грушевського
НАН України

Автореферат розісланий 29 квітня 1996 р.

Учений секретар
Спеціалізованої вченої ради
канд. іст. наук

I.V.Верба

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Сучасна цивілізація стає дедалі урбанізованішою, все більше населення світу живе у містах, що стають економічними, комунікаційно-інформаційними, культурно-освітніми центрами. Майбутнє людства загалом та окремих націй пов'язане з урбанізаційними процесами.

В українській історіографії під впливом реалій XIX ст. та праць народницької школи склалося уявлення про українців як про селянську націю, що втратила шляхетську та міську цивілізаційну верству. Заторкуючи середньовічну та новочасну міську проблематику, історики більше звертали увагу на правові підстави функціонування міст XIV-XVIII ст.¹ Але історія міст у широкому соціальному, економічному, демографічному та джерелознавчому аспектах слабо досліджувалася українськими істориками.

Львів є найкращим серед українських міст об'єктом для місто-знавчих досліджень XIV-XVIII ст. Львівські архіви з середньовічної та новочасної епох зберегли порівняно багато джерельних матеріалів: пергаментні документи, актові та фінансові книги та ін. Особливу цінність складають фінансові або рахункові книги Львова, що містять широкий масовий достатистичний матеріал для демографічних, економічних, соціотопографічних, ономастичних та інших досліджень. Звідси постає потреба комплексного джерелознавчого опрацювання фінансових книг, залучення дослідницьких

¹ Див.: Антонович В. Исследования о городах Юго-Западного края // Монографии по истории Западной и Юго-Западной России. - К., 1885; Владімирський-Буданов М. Німецьке право в Польщі і Литві // Розвідки про міста. - Львів, 1903. - Ч. I; Басалій Д. Магдебурзьке право на Лівобережній Україні // Розвідки про міста. - Львів, 1904. - Ч. II.

методів на стику джерелознавства і допоміжних історичних дисциплін - історичної демографії та соціотопографії.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють невеликий проміжок часу - другу чверть XVI ст. Це час початку фінансової реформи у Львові, запровадження нової системи ведення фінансових книг. Саме у другій чверті XVI ст. склався цілісний комплекс фінансових книг, що став головною базою дослідження. Невеликий проміжок часу, взятий до розгляду, пояснюється потребою детально і всебічно проаналізувати фінансові книги протягом професійного життя одного покоління міського населення Львова - близько 25 років.

Стан наукової розробки теми. З часу зацікавлення дослідниками історією Львова на початку XIX ст. друком вийшло чимало праць, що хронологічно охоплюють XVI ст. Але небагато з них торкаються джерелознавчих або демографічних аспектів.

Довгий час у XIX ст. єдиною книгою, що давала певне уявлення про Львів XVI ст., була "Хроніка" Д.Зубрицького². Але у його праці містилися тільки окремі повідомлення, зведені у хронологічний ряд, що не були системним знанням.

Монографічне опрацювання історії населення Львова у XVI-XVII ст. розпочав на початку 90-х рр. XIX ст. польський дослідник В.Лозинський³. Його робота про міський патриціат та бюргерство в основному базувалася на вивченні актових матеріалів судово-адміністративних книг Львова. В.Лозинський зосередив свою увагу переважно на історії окремих чільних патриціанських родів Шольців-Вольфовичів, Кампанів, Боїмів, Ганелів та ін. Суттєвими недоліками цієї роботи можна назвати наукову некоректність деяких

² Zubrzycki D. Kronika miasta Lwowa. - Lwów, 1844.

³ Loziński W. Patrycyat i mieszczanstwo lwowskie w XVI-XVII wieku. Wyd. 2-e. - Lwów, 1892.

тверджень автора про українців⁴, а також недокладність у цитуванні та перекладі джерел.

Характеристиці українського населення Львова у першій половині XVI ст. присвячено монографію та статтю І. Крип'якевича⁵. Роботи С. Баронча та М. Балабана описують вірменське та єврейське населення Львова⁶. Але, подібно до В. Лозинського, ці дослідники зовсім не звертали увагу на фінансові книги як важливе джерело.

Першим, хто зауважив дослідницьке значення фінансових (рахункових) книг, був С. Кутшеба⁷. Його наукові зацікавлення не сягали межі XVI ст., але зроблені ним методичні зауваги про фінансові книги Львова послужили зразком для наступних дослідників. У 1928 р. С. Гошовський видав монографію про ціни у Львові в XVI і XVII ст., де він залучив до аналізу і фінансові книги другої чверті XVI ст.⁸ Автор цієї економічно-історичної монографії досить

⁴ Див.: *Капраль М.* Історіографія Львівського Успенського братства // Україна в минулому. - Київ-Львів, 1992. - Вип. 1. - С. 63.

⁵ *Крип'якевич І. П.* Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження і матеріали. - Львів, 1994. - С. 16; *Він же.* Русини-власителі у Львові в першій половині XVI ст. // Науковий збірник присвячений проф. М. Грушевському. - Львів, 1908. - С. 219-236; *Він же.* Огляд українського ремісництва у Львові до початку 18 ст. // "Зоря", її минуле та сучасне, пропам'ятна книга з нагоди сорокових роковин. - Львів, 1924.

⁶ *Barącz S.* Dzieje Ormian polskich. - Lwów, 1856; *Balaban M.* Dzielnica żydowska, jej dzieje i zabytki. - Lwów, 1909; *Balaban M.* Żydzi lwowscy na przelomie XVI-XVII wieku. - Lwów, 1909.

⁷ *Kutrzeba S.* Szos we Lwowie w początkach XV wieku // *Przewodnik Naukowy i Literacki*. - Lwów, 1900. - R. XXVIII. - S. 401-411; *Idem.* Finanse Krakowa w wiekach średnich // *Rocznik Krakowski*. - Kraków, 1900. - T. III.

⁸ *Hoszowski S.* Ceny we Lwowie w XVI i XVII wieku. - Lwów, 1928.

детально описав і охарактеризував з джерельного боку фінансові книги⁹.

У четвертому томі путівника по львівському архіві давніх актів К.Бадецький систематизував дані про фінансові книги Львова за 1404-1788 рр.¹⁰ Археографічний опис включав відомості про зовнішній вигляд, матеріал, початкові та кінцеві записи, кількість сторінок. Перед цим описом К.Бадецький давав невелику загальну джерелознавчу характеристику фінансових книг. Фактично ця робота стала єдиною джерелознавчою монографією про фінансові книги Львова.

У міжвоєнний період вийшло друком кілька праць, де розглядалася демографічна та топографічна тематика в контексті історії Львова: Л.Харевічової - про львівські ремісничі цехи¹¹, О.Гілевича - про міграцію населення Львова за матеріалами прийнять до міського права у 1405-1604 рр.¹², Я.Птаєвського - про особливості правового становища міщан¹³, Я.Вітвицького - про топографічне розташування давнього Львова¹⁴ та ін.

Після другої світової війни продовжилися дослідження з історії населення Львова. Найзначніша монографія післявоєнного часу на

⁹ Ibidem. - S.12-17.

¹⁰ *Badecki K. Archiwum Akt Dawnych Miasta Lwowa. - Lwów, 1936. - T. IV: Księgi rachunkowe (longerskie) 1404-1788.*

¹¹ *Charewiczowa L. Lwowskie organizacje zawodowe za czasów Polski przedrozbiorowej. - Lwów, 1929.*

¹² *Gilewicz A. Przyjęcia do prawa miejskiego we Lwowie w latach 1405-1604 // Studia z historii społecznej i gospodarczej, poświęcone prof. Fr. Bujakowi. - Lwów, 1931. - S. 375-414.*

¹³ *Ptański J. Walki o demokratyzację Lwowa od XVI do XVIII wieku. - Lwów, 1925; Ibidem. Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce. - Kraków, 1934. - S. 201.*

¹⁴ *Witwicki J. Panorama plastyczna dawnego Lwowa. - Lwów, 1938.*

цю temu належить Я.Кісєві¹⁵. Багато місця в монографії присвячено аналізу соціальної структури, кількості населення, професійно-ремісничому складу львівських міщан. Окрема розвідка Я.Кісєя сто-сується короткого огляду джерел до демографії українського міста XVI-XVIII ст.¹⁶ Для дослідників розміщення населення Львова у давню епоху цінними є історико-архітектурні огляди та статті Ю.Нельговського, Т.Трегубової, Р.Могитича¹⁷. У польській історіо-графії над проблемами населення Львова, зокрема єврейського, працював М.Горн¹⁸.

З методичного боку потрібними для дослідника урбанізаційних процесів у Львові в XVI ст. є монографії Г.Швидько, П.Саса, при-

¹⁵ *Кісєв Я.П.* Промисловість Львова у період феодалізму. - Львів, 1968.

¹⁶ *Він же.* Джерела до демографії українського феодального міста (XVI-XVIII ст.) // *Архіви України.* - К., 1973. - № 2. - С. 24-27.

¹⁷ *Нельговський Ю.П., Шуляк А.М.* Львів. Архітектурно-історичний нарис. - К., 1969; *Трегубова Т.О., Мих Р.М.* Львів. Архітектурно-історичний нарис. - К., 1989; *Трегубова Т.А.* Планировка средневекового Львова // *Строительство и архитектура.* - К., 1968. - № 6. - С. 17-19; *Могитич Р.* Яким був столий Львів. До справи суперечки про львівське будівництво XIII-XIV ст. // *Дзвін.* - Львів, 1991. - № 6. - С. 128-135; *Могитич Р.* Планувальна структура львівського середмістя і проблеми його датування // *Записки Наукового товариства ім. Т.Шевченка.* - Львів, 1994. - Т. 227: Праці Секції мистецтвознавства. - С. 279-288.

¹⁸ *Horn M.* Miejski ruch osadniczy na Rusi Czerwonej w latach 1501-1648 // *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców Śląskich w Opolu.* - Opole, 1975. - Historia. - Vol. XIII. - S. 29-49; *Idem.* Rozwój demograficzny i struktura wyznaniowo-narodowościowa mieszczaństwa na ziemiach ukraińskich Korony w latach 1569-1648 // *Studia z filologii rosyjskiej i słowiańskiej. Z problemów ukrainoznawstwa.* - Warszawa, 1987. - T. 14. - S. 67-84; *Idem.* Społeczność żydowska w wielonarodowościowym Lwowie 1356-1696 // *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce.* - 1991. - N 1. - S. 3-14 etc.

свячені аналізу соціально-економічних, правових, демографічних питань з історії міст України доби середньовіччя та Нового часу.¹⁹

У післявоєнній західній історіографії широко розвинувся новий напрям урбаністичних досліджень - соціотопографія. Сутність нового перспективного методу зводиться до аналізу взаємозалежності суспільно-економічної та просторової структури міста²⁰. Соціотопографічні дослідження активно провадилися особливо у німецькій та польській історіографії²¹.

До недавнього часу в українській історіографії соціотопографічний метод не застосовувався, хоча на потреби таких досліджень наголошувалося²². А ще 1970 р. польський історик Р.Щигел в одній з рецензій на монографію Я.Кіся акцентував на потребі зіставлення місць проживання львівських ремісників, що є одним з елементів соціотопографічного методу²³. Через відсутність досліджень з соціальної топографії Львова в українській історіографії використано методологічний досвід польських дослідників, які вивчали соціото-

¹⁹ Швидько А.Б. Социально-экономическое развитие городов Украины в XVI-XVIII вв. - Днепропетровск, 1979; Сас П.М. Феодальные города Украины в конце XV - 60-х годах XVI в. - К., 1989.

²⁰ Miasta doby feudalnej w Europie środkowo-wschodniej. Przemiany społeczne a układy przestrzenne / Pod. red. A.Gieysztoro i T.Roslanowskiego. - Warszawa-Poznań-Toruń, 1976. - S. 9.

²¹ Roslanowski T. Stan i ocena badań historyczno-osadniczych nad średniowieczem zachodnioeuropejskim // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. - 1966. - Z. 2. - S. 357-370.

²² Дашкевич Я.Р. Социотопография городов как направление историко-краеведческих исследований // Первая всесоюзная научная конференция по историческому краеведению (г. Полтава, октябрь 1987 года). Тезисы докладов и сообщений. - К., 1987. - С. 71-72.

²³ Szczygieł R. [рец. на:] Києв ЯЛ. Промисловість Львова у період феодалізму. - Львів, 1968. - 223 с. // Przegląd Historyczny. - 1970. - T.LXI. - Z.1. - S. 139.

пографію Познані, Ельблонга, Варшави, Торуня та інших польських міст²⁴. Українські вчені зробили тільки перші кроки для застосування соціотопографічного методу у своїх дослідях. Так, у 1993 р. пройшла перша конференція, де досліджувалися у порівняльному ключі проблеми соціотопографії та урбаністики українських та польських міст у XIV-XIX/XX ст.²⁵

При підсумуванні огляду літератури предмету можна сказати, що, незважаючи на значну кількість статей і монографій з історії Львова, досі немає жодної спеціальної праці, яка б розглядала комплексно джерельний та демографічний аспекти історії Львова другої чверті XVI ст.

Методологічна основа. Для дослідження фінансових книг Львова другої чверті XVI ст. поряд із загальнонауковими методами застосовано джерелознавчий аналіз у поєднанні з прийомами та елементами історико-порівняльного, демографічного, соціотопографічного, картографічного методів.

Метою роботи є джерелознавче вивчення фінансових книг Львова другої чверті XVI ст., виявлення їх цінності для демографічних та соціотопографічних досліджень. Відповідно до мети у дисертаційній роботі ставляться такі завдання:

²⁴ Wiesiowski J. Socjotopografia późnośredniowiecznego Poznania. - Warszawa-Poznań, 1982; Czaja R. Socjotopografia miasta Elbląga w średniowieczu. - Toruń, 1992; Koczorowska-Pielińska E. Rzemiosło Starej i Nowej Warszawy do 1525 r. // Z dziejów rzemiosła warszawskiego. - Warszawa, 1983. - S. 27-94; Jasiński T. Z zagadnień topografii społecznej średniowiecznego Torunia (Część I - Stare Miasto) // Zapiski Historyczne. - 1983. - T. 48. - Z. 3. - S. 5-46.

²⁵ Див.: Rostanowski T. Socjotopografia i urbanistyka Polski i Ukrainy w XIV-XIX/XX wieku (zagadnienia porównawcze) // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. - 1995. - Z. 1. - S. 3-7.

1. Виявити джерелознавчі особливості фінансових книг другої чверті XVI ст.

2. Розкрити національну та професійну структуру населення.

3. Відтворити стан міграційних процесів у Львові в другій чверті XVI ст.

4. Дослідити суспільну ієрархію львівських міщан, показати, як вона накладається на юридичний поділ міщан на патриціат, бюргерство, плебс.

5. Встановити приблизну кількість населення Львова другої чверті XVI ст.

6. З'ясувати топографічне розташування населення у середмісті та на передмістях.

7. Дослідити риси соціотопографічного розвитку Львова: райони проживання суспільних ієрархічних груп, купців та ремісників різних спеціальностей.

Наукова новизна дисертації полягає у поєднанні джерелознавчого дослідження фінансових книг другої чверті XVI ст. з демографічним та соціотопографічним аналізом. Вперше в українській історіографії досліджено національну, професійну, майнову структуру, визначено приблизну кількість, проаналізовано розміщення населення Львова в другій чверті XVI ст.

Практична цінність роботи зводиться до введення в науковий обіг нових знань із джерелознавства та історії Львова. Висновки та матеріали дисертаційної роботи можуть застосовуватися при підготовці синтетичних та спеціальних праць із джерелознавства історії України, історії Львова, історії та соціотопографічних досліджень інших міст України, а також у науково-популярній та просвітницькій діяльності.

Об'єктом та предметом дослідження є фінансові книги Львова другої чверті XVI ст. у джерелознавчому, демографічному та соціо-топографічному аспектах.

Апробація роботи. Дисертація обговорена і рекомендована до захисту на засіданні Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України. Основні положення дисертації викладалися у виступах на Українсько-польській конференції "Львів: історія, населення, культура" у травні 1994 р. та кількох засіданнях Історичної та Археографічної комісії Наукового товариства ім. Т.Шевченка у 1993-1995 рр. У процесі підготовки дисертації опубліковано кілька археографічних, науково-дослідницьких статей.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел та літератури. Робота проілюстрована 17 таблицями та 6 картами.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У *вступі* обґрунтовується актуальність теми, визначаються хронологічні рамки, мета та завдання роботи, методологічні основи, об'єкт та предмет дослідження, викладається стан наукової розробки теми, характеризується наукове і практичне значення роботи.

У *першому розділі* "Загальна джерелознавча характеристика міських фінансових книг другої чверті XVI ст." досліджується історія формування фінансових книг Львова, аналізуються причини, що зумовили реформу міських фінансів та диференціацію фінансових книг у другій чверті XVI ст., подається зовнішній та внутрішній джерелознавчий опис 11 міських фінансових книг. Зовнішня

характеристика включає дані про стан збереженості, обкладинку, формат, кількість аркушів, початкові записи, мову документів, особливості ведення книги.

У другій чверті XVI ст. у Львові після фінансової реформи 1519 р. склався корпус фінансових (рахункових) книг, що утворили певну джерельну цілісність. З цього часу міські писарі почали вести окремі книги для прибутків і для витрат міста. У досліджуваній період до першої категорії міських книг відносяться: шосова книга 1535-1544 рр.²⁶, чиншова книга нерухомості на передмістях 1527-1572 рр.²⁷, загальна чиншова книга 1522-1548 рр.²⁸, книга тижневих прибутків 1519-1549 рр.²⁹, дві книги прибутків з чопового податку 1520-1527 рр. і 1530-1538 рр.³⁰ Друга категорія книг - видаткова - в другій чверті XVI ст. нараховувала: три книги тижневих видатків 1519-1530 рр., 1531-1539 рр., 1539-1549 рр.³¹, дві книги видатків з чопового податку 1522-1537 рр. і 1538-1545 рр.³²

Чиншова книга ґрунтів, шосова книга, книги тижневих видатків, прибутків та чопові реєстри містять однорідну, однопланову інформацію. Загальна чиншова книга включає кілька інформативних прошарків: власне чиншові реєстри, елекційна частина міської верхівки та реєстри прийняття міського права. Попри диференціацію на прибуткову та видаткову частини, міську та королівську каси, річні або тижневі реєстри, фінансові книги об'єднуються в один

²⁶ Центральний державний історичний архів України у Львові. - Ф. 52. - Оп. 2. - Спр. 769.

²⁷ Там же. - Спр. 701.

²⁸ Там же. - Спр. 704.

²⁹ Там же. - Спр. 699.

³⁰ Там же. - Спр. 902-903.

³¹ Там же. - Спр. 706-708.

³² Там же. - Спр. 904-905.

вид документів як за зовнішніми ознаками (папір, філіграні, почерки писарів), так і за внутрішнім змістом документів.

У даній роботі аналізувалися демографічний та соціотопографічний джерельний пласти фінансових книг другої чверті XVI ст. З цього боку джерелознавча цінність всіх фінансових книг не однакова, особливу вагу для дослідження демографічних та соціотопографічних питань середньовічного Львова мають шосова та ґрунтова (чиншова) книги. Вони включають щорічні реєстри населення, розміщеного за вулицями та оселями в середмісті та передмістях Львова. Інші книги (загальна чиншова книга, чопові книги й окремі книги тижневих прибутків і видатків) мають допоміжний характер для аналізу соціальної структури та топографічного розміщення населення Львова другої чверті XVI ст., оскільки подають фрагментарну інформацію, що не має масового характеру.

Дані фінансових книг слід критично аналізувати і співставляти з матеріалами інших джерел. Це потрібно навіть не через фізичну втрату текстів, а з огляду на неповний характер рахункових книг, що мають хронологічні прогалини. Окрім того, фінансові книги не містять матеріалів про населення міських чиншових земель, які були в руках патриціїв, населення деяких міських сіл, старостинської юридикі. Рахункові книги майже не включали й матеріали про міський плебс (домашня прислуга, підмайстри, учні ремісників і т. д.), що не володів нерухомим майном ні в передмісті, ні в середмісті. Також майже немає даних про шляхту, духівництво, королівських урядовців.

У *другому розділі* "Структура населення" аналізується майнова, етнічна, професійна структура населення Львова, а також шляхи й види міграції до міста за матеріалами фінансових книг другої чверті XVI ст.

Елемент заможності - суттєвий чинник у диференціації структури населення середньовічного чи новочасного міста. Маєтність, заможність міщанина виявлялася у володінні нерухомістю (будинками, грунтами, луками тощо), а також купецькими товарами. Особливо важливе значення мала власність на нерухомість. Володіння нерухомістю було обов'язковим для прийняття міського права та при виборах в органи міського управління і суду.

Поділ міщан на патриціат, бюргерство та плебс не цілком накладвся на ієрархію заможності професій. За даними податків 1544 р. до вищої групи заможності професій, окрім владоможного і найбагатшого патриціату, входили декілька ремісничих фахів: різники, золотарі та ін. До середньої групи львівського міщанства належали в основному цехові ремісники, але також й деякі інші професії - витоплювачі воску, переплетники, цеглярі та ін. Найчисельнішу нижню групу в ієрархії заможності міщанства складали некваліфіковані, нецехові ремісники, представники суспільного маргінесу.

Визначення етнічного складу населення - це складна проблема, що виникає перед дослідниками. Головні критерії - мова спілкування, особисте свідчення про етнічну належність, свідчення іноземних спостерігачів - не можна застосувати через брак джерел. Чи не єдиним критерієм залишається така вторинна ознака етнічної приналежності як звучання імені та прізвища. За даними фінансових книг другої чверті XVI ст. етнічне обличчя Львова визначали п'ять національних груп: поляки (38 %), українці (24 %), німці (8 %), євреї (8 %) та вірмени (7 %). Жодне інше місто в Речі Посполитій і, напевно, в Європі не заселяли відразу п'ять значних національних груп (чисельність кожної з них перевищувала 5 %). Відносну перевагу в місті і на передмістях мали поляки, що разом з німцями, з якими їх поєднувала католицька релігія та доступ до міських урядів, становили абсолютну більшість. Українці, вірмени та євреї жи-

ли компактно в середмісті у своїх національних кварталах. Поза міськими мурами та валами тільки вірмени та євреї жили окремими громадами. Українське населення заселяло на передмісті територію княжого Львова - старостинську юридику, Краківське передмістя. Українці жили також і на Галицькому передмісті, де більшість складала поляки. Абсолютною була перевага українців у міських селах.

В етнічній структурі ремісничого населення через примус вимог магдебурзького права абсолютно переважали поляки та німці. Представники інших націй за релігійною ознакою не мали права вступати в ремісничі цехи. На винятковому праві в кількох цехах - кравецькому, крамарському, чинбарському, кушнірському - були українці. Більше було ремісників серед українського населення на передмістях та старостинській юридикі, де знаходили притулок позацехові ремесла та партачі.

У другій чверті XVI ст. і особливо після пожежі 1527 р. Львів перебував у центрі активних міграційних процесів, що впливали на етнічну, професійну структуру населення міста. Тільки більше чверті прийнятих до міського права (26 %) були корінними львів'янами, а більшість прибульців походила з міст та сіл Руського воєводства (20 %), Малопольщі (18 %) та інших районів етнічної Польщі (близько 10 %). Серед етнічних груп основну масу становили поляки (54 %), українці (15 %), німці (11 %), вірмени (2 %). До міста в основному прибували кваліфіковані ремісники - 337 з 591, тому переважна більшість їх походила з міст та містечок. Наплив селян у міське середовище складав близько 24 % від загалу приймаючих міське право. У другій чверті XVI ст. колонізаційний потенціал міста, а особливо передмість, ще не вичерпався. Міграція населення до Львова продовжувалася, місто приймало нових меш-

канців, оселення яких у Львові частково відобразилося в реєстрах прийняття міського права.

Аналіз майнової, національної, професійної структури населення Львова другої чверті XVI ст. дозволяє запропонувати ієрархічну градацію суспільної вартості певного заняття, професії чи фаху львівського міщанина. Критеріями побудови суспільної ієрархії стали: доступ до влади, наявність міського права, місце в ієрархії заможності, володіння нерухомістю, масовість ремесла чи фаху, рівень віддаленості житла від центру міста.

На верхівці міської суспільної драбини стояли члени органів міського управління - райці та лавники. У другій чверті XVI ст. колись виборний орган - міська рада - перетворився на олігархічну колегію, члени якої стали кооптуватися самими райцями. В основі влади райців та лавників була економічна потуга. Міські патриції володіли кам'яницями у середмісті, земельними наділами на передмісті і в міських селах, проводили активну торговельну діяльність. Завдяки торговельному капіталу зростав вплив райців у місті, адже серед міської верхівки було мало ремісників.

До вищої групи львівського міщанства, крім патриціанської купецької еліти - райців та лавників, потрапили середньозаможні купці-католики та представники прибуткових і масових ремесел - золотарі, різники, броварники, ливарники. Вільні ремесла аптекарів, хірургів також мали високий статус у Львові.

Середню групу суспільного статусу фахів майже суцільно створювали ремісники, а також дрібні купці, міські слуги, представники неремісничих спеціальностей: візники, вчителі, музиканти та ін. Ремісники об'єднувалися у 11 цехів: різники, пекарі, кравці, гончарі, шевці, ковалі, чинбарі, бондарі, ткачі, кушнірі, римарі. До середини XVI ст. з'явилися ще цехи золотарів, броварників (існував вже в XV ст.) і токарів. Загалом у рахункових книгах згадуються

представники близько 50 ремісничих спеціальностей. Наймасовіше були представлені традиційні ремесла: кравці, шевці, ткачі, чинбарі, кушнірі, пекарі, різники.

Членами цехів, згідно зі записами про прийняття міського права, ставали корінні львів'яни (85 ремісників зі 338) та вихідці з українських етнічних земель, в основному, галицьких міст (66 ремісників). Потужною хвилею заповнили Львів ремісники з польських земель (68 ремісники), хоча не завжди це були поляки. Заселяли Львів у другій чверті XVI ст. німецькі колоністи, проте пік їхньої колонізації вже минув. Є кілька випадків прийняття міського права ремісниками з білоруських, російських земель, Пруссії та Трансильванії.

Диференціація в цій групі суспільної ієрархії проходила за рівнем прибутків, ступенем віддалення ремісничих майстерень від площі Ринок, чисельності ремісників. До цієї групи відносимо також українських та вірменських купців, хоча за ієрархією заможності їх можна було зарахувати і до вищої групи. Але позбавлення доступу до владних функцій та обмеження економічного порядку знизили суспільний статус цих груп львівського населення.

Крім ремісників та купців, до середньої групи львівського міщанства входили також вчителі та музиканти, що працювали в середмісті і праця яких добре оплачувалася. Власників великих ділянок на передмістях також за рівнем прибутків можна віднести до середньої групи міського суспільства.

Представники нижчої групи, як правило, не володіли міським правом і були позбавлені тих привілеїв та прав, які мали повноправні громадяни - львівське бюргерське посіпство. Фахи нижчої групи розрізнялися за наявністю та величиною прибутків. Вище в цій ієрархії стояли дрібні чиншовики, крамарі, міські слуги, лазнярі, що володіли певною невеликою нерухомістю, а також селяни,

які мали низький правовий статус. На дні суспільної ієрархії перебували наймані працівники, чорнороби, учні та підмайстри ремісників, домашня прислуга, маргінес.

У *третьому розділі* "Територіальне розміщення населення" з'ясовано орієнтовну чисельність населення Львова, досліджено розташування міщан у середмісті та на двох передмістях. Завершує розділ соціотопографічний аналіз львівського міщанства.

На відміну від демографів сучасності, котрі користуються загальним переписом населення, в якому частка неврахованого населення (бездомні, жебраки та інші групи) досить незначна порівняно зі всім населенням, для істориків-демографів XV-XVI ст. збереглися тільки податкові (фіскальні) реєстри, що містять обмежену, неповну інформацію про кількість населення. Насамперед, у реєстри включені власники нерухомості в середмісті та на передмістях Львова, а також частина комірників, що винаймала помешкання. Майже зовсім не згадуються в фінансових книгах наймані робітники, прислуга, учні, підмайстри ремісників. Ці прошарки населення, що склали найбільш численну частину міського суспільства (плебс), становили більшість населення Львова. Не згадуються в фінансових книгах Львова другої чверті XVI ст. також такі основні демографічні групи населення, як жінки та діти.

Найбільшим за чисельністю населення районом Львова і в той же час найменшим за площею в другій чверті XVI ст. було середмістя, оточене з усіх боків мурами, ровами та баштами. За даними реєстрів шпосового податку 1535-1544 рр., тут було 239 будинків-ділянок, забудованих після пожежі 1527 р. До цього слід додати ще 27 ділянок у єврейському кварталі середмістя, що не охоплювався шпосовим податком. Загалом у середмісті було 266 будинки, в яких мешкало 360 платників податку і які вели самостійне господарство.

На підставі аналізу фінансових книг другої чверті XVI ст., а також інших джерел (расцьких книг) для даного періоду можна прийняти множник 10 осіб на будинок та 8 осіб на одного власника - платника податку. Співставляючи різні множники, приходимо до результату: у середмісті Львова загальне число мешканців у 40-х рр. XVI ст. становило близько 3 тисяч осіб.

А загалом у Львові в другій чверті XVI ст. разом з передмістям та міськими селами проживало близько 6,7-7 тис. чоловік, з них тільки приблизно 3 тис. чол. - у середмісті, в межах мурів. Порівняно з попередніми часами населення активніше розселяється на передмісті, розбудовує міські села та оселі. Мешканців середмістя стало навіть менше (на 1-1,5 тис. чол.), ніж на початку XV ст., але це зменшення можна пояснити наслідками нищівної пожежі Львова у 1527 р.

У другій чверті XVI ст. у Львові існувала чітка сітка забудови, що включала площу Ринок з чотирма сторонами і з вулицею Багатих крамів та дев'ять вулиць-дільниць - Шевську, Пекарську, Краківську, Вірменську, Руську, Зерванську, Галицьку, Шпитальну і Єврейську.

Кількість будинків і ділянок залишалася майже незмінною, незначно збільшуючись за рахунок відбудови будинків, зруйнованих під час пожежі 1527 р. З 1535 до 1544 р. суттєво зростає число власників і співвласників нерухомості у середмісті: з 287 у 1535 р. до 320 у 1544 р. Найбільше зросла їх чисельність у католицьких кварталах Львова - на пл. Ринок, Шевській, Пекарській та Зерванській вулицях.

Зміна власності нерухомого майна в різних кварталах середмістя проходила по-різному. Найчастіше мінялися власники у північній та західній (1-а та 2-а) сторонах площі Ринок, на вулицях Шевсь-

кій, Зерванській, Шпитальній та Багатих крамів. В українському та вірменському кварталах зміни власності відбувалися рідше.

В огляді розміщення населення передмістя охопити всю територію неможливо через брак джерельних даних. Деякі оселі (передміські села, старостинська юридика) випадають з поля зору збирачів міського чиншового податку на нерухомість. У загальній чиншовій книзі збереглися скупі згадки про підміські села Білогощу, Замарстинів, Головсько Волю, Кульпарків і Малехів, що фактично опинилися в руках патриціїв міста. Але, незважаючи на недостатність джерельних матеріалів, про територіальний розвій передмістя можна зробити такі висновки.

Основні оселі розташовувалися на двох передмістях - Краківському та Галицькому. Особливо активно закладалися нові ділянки у першій оселі Краківського передмістя, оселях біля Королівського джерела та Волоського мосту.

За досліджуваний період зміна власності на передмістях відбувалася активно, особливо в оселях від св. Хреста до міста, біля Королівського джерела, Волоського мосту і на Чинбарській вулиці. Динаміка міграції передміщан була набагато вища, ніж мешканців середмістя. Хоч львівські передмістя в другій чверті XVI ст. були значно залюднені, ще велика частина земель, наданих Львову польськими королями, залишались у той час не загосподареними.

Після дослідження соціальної, професійної структури, ієрархії заможності, чисельності, територіального розміщення населення Львова у другій чверті XVI ст. можна з'ясувати питання власне соціотографії. Цей новий напрямок розвинувся кілька десятиліть тому в Західній Європі на стику досліджень кількох наукових дисциплін: демографії, урбаністики, соціальної історії, топографії та ін. Суть соціотографічного аналізу у комплексному накладенні на топографічну основу соціальної структури населення.

Соціотопографічний аналіз населення Львова другої чверті XVI ст. проводився у мікророзмірному масштабі із застосуванням загального питальника для всіх вулиць та районів міста. Питальник включав з'ясування таких питань: розташування і забудова вулиці, площі чи оселі, громадські об'єкти, кількість ділянок, професії мешканців, суспільна структура.

Для найбагатших та високоієрархізованих у суспільній свідомості патриціїв площа Ринок з прилеглими вулицями - Краківською, Шевською та Пекарською - у північно-східній частині середмістя була найпрестижнішим місцем проживання. У 1544 р. тут проживало 33 з 40 патриціанських родин Львова. Слід відзначити, що на кожній вулиці католицького кварталу проживала щонайменше одна сім'я патриція.

Деякі назви вулиць - Шевська, Пекарська, котрі вказували на місце концентрації ремесел у княжому місті, втратили у другій чверті XVI ст. свій первісний соціотопографічний зміст. Ремісничі фахи у середмісті вже не групувалися в певних районах чи дільницях, як раніше, але певні центри тяжіння ремесел можна виокремити. Так, різники тяжіли до Галицької та Зерванської вулиць у південній частині міста, де у давні часи розташовувався ринок худоби і м'ясні ятки недалеко католицької катедрі. Шевці, окрім вулиці з власною назвою, займали частину кам'яниць на центральних магістралях середмістя, що вели до двох міських брам - Краківської та Галицької. Подібну картину - осідання на центральних торгових вулицях та площі Ринок - помічаємо і для аптекарів, бондарів, кравців, золотарів та, звичайно, купців. Більшість же ремісників, які мали майстерні у середмісті, не гуртувалися на якихось певних вулицях чи дільницях, а були розпорошені по одному-двох на кожній вулиці.

У етнічних дільницях-вулицях - Руській, Вірменській, Єврейській - переважав купецький прошарок. У Вірменському та Єврейському кварталах він складав абсолютну більшість мешканців. На Руській вулиці, окрім купців, жили також представники двох ремесел - кравці та кушвіри.

Домінували в середмісті представники вищої групи у міській ієрархії - купці-католики разом з близькими до торгівлі ремеслами різників, броварників, аптекарів, а також елітних нечисленних ремесел золотарів, ливарників, гармашів.

Загалом купецький прошарок, до якого відносимо також великі групи українців, вірменів та євреїв, займав у середмісті провідне становище. Купці не допускали до влади в Львові ремісників, за невеликим винятком міська рада та лава складалася виключно з купців на відміну від інших міст Речі Посполитої.

Сильні позиції середміщан, насамперед купців, були на обидвох передмістях Львова. Особливо багато ділянок середміщан було на Краківському передмісті, а в другій оселі цього передмістя середміщанська власність взагалі переважала. Більшість мешканців Краківського передмістя були дрібними чиншовиками міста, багато тут жило міських слуг. Тільки поодинокі трапляються імена ремісників: малярів, цеглярів, ткачів та деяких ін.

Поза середмістям другим центром ремісничого виробництва у Львові в другій чверті XVI ст. було Галицьке передмістя. На першій оселі Галицького передмістя та в оселі біля Волоського мосту жило найбільше ковалів, гончарів, ткачів, кравців. На Чинбарській вулиці, зрозуміло, найбільше мешкало чинбарів, а також слюсарів, ковалів. Тільки на оселі перед Галицькою брамою та на Сокільницькій вулиці середміщани у Галицькому передмісті займали більшість ділянок, видісняючи з них передміщан.

Серед ремісників була своя ієрархія престижності та прибутковості ремесла, показником якої можна вважати місце осілости: у багатому і безпечному від нападів чужоземних військ середмісті чи в загрозовому передмісті. В основному в середмісті розташовувалося нерухоме майно ремісників таких фахів: кравці, шевці, кушніри, різники, мечники, броварники, бондарі, столярі, золотарі. У той же час пекарі, чинбарі, ткачі, гончарі, голкарі, ковалі, муляри заселяли передмістя. На локалізацію ремісників у місті впливало кілька факторів: зв'язок з торгівлею і близькість до комунікаційних доріг та центрів (броварники, різники, аптекарі та ін.), пожежонебезпечність деяких ремесел, що мусили замешкувати на передмістях (пекарі, ковалі, гончарі та ін.), сировинна поєднаність груп ремісників (броварники, бондарі, мельники; різники, шевці, кравці, кушніри, гребінники; пекарі, мельники, селяни та ін.), прибутковість та кваліфікація ремесла. Але багато ремесел досить вільно розміщалися у будь-якій частині передмістя чи середмістя. Особливо це зауваження стосується масових ремесел кравців, кушнірів, що мешкали повсюдно у Львові.

У *висновках* підведено підсумки дисертаційного дослідження, викладено основні положення, що виносяться на захист.

- Фінансові книги другої чверті XVI ст. - це сукупність джерел масового типу - шосових, чиншових, чошових реєстрів, регулярних записів про прийняття міського права, про тижневі видатки та прибутки та ін. Це достатистичний масовий матеріал, що дозволяє аналізувати економічні, соціально-політичні, демографічні, соціо-пографічні, ономастичні та інші питання.

- Ієрархія суспільної вартості різних професій мешканців Львова другої чверті XVI ст. не цілком накладалася на звичну правову диференціацію міщан (патриціат, бюргерство, плебс), основним крите-

рієм якої є доступ до міських урядів та міського громадянства. При створенні ієрархії львівських міщан другої чверті XVI ст. слід враховувати дію різних факторів (правових, економічних, національних та ін.), що активно впливали на склад груп в ієрархічній драбині.

- Купецький пропарок міщан, за винятком некатолицьких груп та дрібних крамарів, складав вищу елітну групу львівських міщан, відіграючи головну роль як в суспільно-політичному, так і в економічному житті міста, коловізаційному освоєнні передміських територій.

- Окрім середмістя, центром ремісничого виробництва у Львові в другій чверті XVI ст. було Галицьке передмістя, де сконцентрувалося найбільше ремісників певних спеціальностей: чинбарі, ковалі, пекарі, гончарі та ін.

Резюмовано, що наведених конкретних результатів та підсумків демографічного та соціотопографічного дослідження можна дійти лише на основі мікроаналізу масових достатистичних джерел середньовічної та новочасної епох - міських фінансових книг. У висновках намічено напрямки дальшого тематичного та хронологічного розширення рамок джерелознавчих досліджень з історії Львова.

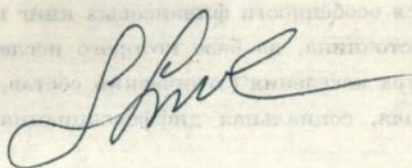
На тему дослідження опубліковано такі праці:

1. Брати Рогатинці - старійшини Львівського Успенського братства // Україна в минулому. - Київ-Львів, 1992. - Вип. 2. - С. 50-60.
2. Актові матеріали до біографії Івана Красовського (1574-1619) // Україна в минулому. - Київ-Львів, 1993. - Вип. 4. - С. 90-131.
3. Територіальне розміщення населення Львова в другій чверті XVI ст. (за матеріалами міських рахункових книг) // Львів: історія, населення, культура. Тези доповідей та повідомлень Українсько-

польської наукової конференції 18-20 травня 1994 р. - Львів, 1994. - С. 6-8.

4. Станово-професійна структура населення Львова в другій чверті XVI ст. (за матеріалами міських рахункових книг) // Україна в минулому. - Київ-Львів, 1994. - Вип. 6. - С. 7-36.

5. [Упор.:] Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження та матеріали / Львівські історичні праці. Джерела. - Львів, 1994. - Вип. 2. - 394 с.

Капраль М.Н. Финансовые книги Львова второй четверти XVI в. как источник исследования исторической демографии и социотопографии.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.06. - "Историография, источниковедение и специальные исторические дисциплины". Институт украинской археологии и источниковедения им. М.С.Грушевского Национальной академии наук Украины. Киев, 1995.

Защищается текст диссертации, содержащей источниковедческое исследование финансовых книг Львова второй четверти XVI в. В работе анализируются особенности финансовых книг как массового достатистического источника, на базе которого исследуются демографическая структура населения (этнический состав, имущественная, профессиональная, социальная дифференциация), территориальное размещение.

Myron Kapral. Lviv Financial Books of the Second Quarter of the 16th Century as Source to Search of the Historic Demography and Sociotopography.

A dissertation submitted in fulfilment of the requirements for the academic degree of Candidate of Historic Studies, Specialisation 07.00.06. - Historiography, Source History and Special Historic Disciplines. Hrushevskiyi Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies of the National Akademy of Science of Ukraine. Kyiv, 1996.

The text of the dissertation to be defended deals with the source searching of the Lviv financial books of the 16th century. The nature of the financial books as mass prestatistic source is analysed as well as the demographical structure of town's people (ethnic, property, professional and social differentiation) and its territorial situation in the centre of town and suburbs.

Ключові слова: фінансові книги, Львів, соціальна структура, історична демографія, соціотопографія.

Підписано до друку 2.04.96. Формат 60x84 1/16. Папір офсетний. Друк високий. Ум.
друк. арк. 1.0. Ум. фарбо-відб. 1.0. Тираж 100 прим. Зам. № 636.

Навчально-виробничі майстерні Львівського поліграфічного технікуму
290004, м. Львів, вул. В.Винниченка, 12

446518

AB 34.612

AB 34.612